

A vendégmunka típusú migráció magatartás- mintái a székelyföldi térségben*

(1. rész)

JULIANNA BODÓ

Behavioural Patterns of Guest-work-type Migration at the Székelyföld Territory

331.556.4:311.213.3

314.74(498)

Romania. Székelyföld. Foreign Employment. Migration.

1. Bevezetés

Napjainkban, a rendszerváltást követő időszakban a kelet-európai poszt-szocialista térség országaiiban a nagy méreteket öltött mobilitás nem került el a kutatók érdeklődését. A migráció a világ minden térségére kiterjedt, dinamizálódott. Társadalmi hatásai sokfélék, szűkebb-tágabb régióként változhatnak ugyan, de trendszerűségükben a társadalomtudomány elméletalkotó törekvéseire is termékenyítőleg hatnak. Megnőtt tehát a jelenségre irányuló vizsgálatok és szakmai diskurzusok száma, a változatosság és a trendszerűség együttes jelentkezése ugyanakkor minden egyes térséget, jelenséget, típust és magatartást érdekessé és figyelemreméltóvá tesz. Jelen munka a migrációkutatások azon sorába próbál beilleszkedni, amely egy régió jellegzetes migrációs magatartásait úgy igyekszik vizsgálat tárgyává tenni, hogy figyeljen azokra a globális tendenciákra is, amelyek ma már a mégoly elzárt térségek esetében is hatást gyakorolnak az illető folyamat helyi alakulására.

A rendszerváltás utáni időszakban a külföldi munkavállalás típusú migráció jelensége a Székelyföldön igen nagy méreteket öltött. Az ide irányuló kutatások a téma dimenziójának, társadalmi fontosságának megfelelően szintén számosaknak mondhatók. Az 1990-es évek elejétől napjainkig egyre nagyobb érdeklődés övezi a témát, több intézményi és egyéni kutatási program igyekezett feltérképezni a vándorlás általános trendjeit, illetve az egyes régiókra, településekre vonatkozó, időbeli paraméterekkel is behatárolható migrációs gyakorlatot.

Ebben a több mint másfél évtizedes időszakban a munkaerő országhatárokon túli (elsősorban, bizonyos időszakokban szinte kizárólagosan Magyarországra irányuló) vándorlása nemcsak kiterjedésében, dimenziójában változott, hanem a jelenséget alkotó összetevők mindegyike különbözőképpen alakult az egyes időintervallumokban és helyszíneken.

*A tanulmány az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával készült.

Jelen írásban áttekintem az eddigi, közel tizenhét éves, a Székelyföldi térségről készített migrációs kutatásokat, és megkísérlem felvázolni a székelyföldi vendégmunka típusú migrációs magatartások ma domináns modelljeit. Ez az elemző és tipológiaalkotó munka lehetővé teszi, hogy árnyaltabb képet kapjunk a térség vendégmunka típusú migrációjának jelenségköréről.

A tipológia megalkotásához kiindulópontként egy 2006–2007-ben lezajlott kutatási program eredményei szolgálnak. (A kutatást a csíkszeredai Sapientia Egyetem Társadalomtudományi Tanszékének oktatói és diákjai végezték, támogató a Sapientia Kutatási Programok Intézete.) Az itt kapott eredmények igazolták azokat a feltevéseinket, amelyek a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében folytatott célirányos és más tematikájú vizsgálódásaink során a térségi migrációs folyamatok megváltozását jelezték. Ezek a feltevések röviden a következők.

Az elmúlt másfél évtized migrációs folyamataiban egyre erőteljesebben mutatkozik meg az a változási tendencia, amely az itthoni és az idegen világ kettősségének megélésére irányul. Ez a változás tetten érhető a vendégmunka jelenségének szinte minden aspektusában: a két világ kapcsolatában, percepciójában, a kettő közti átjárások formáiban (fizikai és mentális átjárások), a két világhoz kapcsolódás és igazodás módjaiban.

Egy, a KAM keretében az 1990-es évek közepén lezajlott, az 1989-es fordulat utáni évek migrációs gyakorlatát vizsgáló kutatásban (Bodó 1996) azt tapasztaltuk, hogy a Székelyföldről Magyarországra vendégmunkára járók gyakorlatában és mentalitásában a két világ elválasztása az erős elkülönítésben mutatkozott meg. Ez az igyekezet megnyilvánult a vendégmunkához kapcsolódó események, az arról szóló vélekedések, az azzal kapcsolatos nyelvi megnyilatkozások szintjén egyaránt. A 2006-ban és 2007-ben végzett kutatásaink ezzel szemben már azt mutatják, hogy a két világ (az otthon és az idegen) együttes megélésének formái, a viselkedések, a magatartások és mentalitások egyaránt a közeledést, a párhuzamos megélés lehetőségét mutatják.

A két különböző időszakban végzett kutatás eredményeinek fentebb jelzett megállapítása lesz a kiindulópontja a tipológia megalkotásának. Számbaveszem a vendégmunka jelenségének azokat az aspektusait, amelyek a változás legmarkánsabb jeleiként mutatkoznak meg a vizsgált esetekben és intervallumokban.

A jelzett kutatások során igen gazdag anyag és kutatási tapasztalat gyűlt össze, ezek többféle elemzésre alkalmasak. A munka a kulturális antropológia módszerét alkalmazva a vizsgált jelenséget az adott kulturális közeg egészébe igyekszik behelyezni és érvényes megállapításokat tenni a folyamatról és annak társadalmi beágyazottságáról. A témával való foglalkozás jelen pillanatban sem szünetel, az anyaggyűjtés és a megfigyelés most is folyik (egyetemi kutatócsoportban, valamint személyes adatgyűjtés, szakmai tájékozódás által).

Az elemzések alapanyagát az a több mint száz interjú és tíz esettanulmány képezi, amelyet a kutatási programok résztvevői (kutatók, egyetemi oktatók, egyemisták) készítettek. Ezeket szerencsésen egészítik ki a résztvevő megfigyelés módszerével szerzett tapasztalatok, valamint a térségre vonatkozó eddigi szakmai munkák feldolgozása. Kiemelt szerepet kap a téma megközelítésében az ide vonatkozó nemzetközi szakirodalom feldolgozása.

2. Szakmai kiindulópontok

A székelyföldi térség több mint száz éve működik vendégmunkás kibocsátó közegként (Oláh 1996a; Venczel 1988) oly módon, hogy a munkavállalási célzatú kilépési hullámok időnként fölerősödnek, időnként pedig ellanyhulnak. Ezekben az alkalmanként fölerősödő kilépési hullámokban a még nem házas/nem férjezett fiatalok, valamint a fiatal házasok mindig jelentős szereplők voltak. Az ezzel a témával foglalkozó elemzések elsősorban a családalapítást elősegítő pénzszerzési igyekezetet, a tanulást/tapasztalatszerzést említik okként. A két világháború közti időszakban az erdélyi, illetve a távolabbi romániai nagyvárosok jelentettek komolyabb vonzerőt. A kollektív gazdaságok létrehozása után az ipartelepek építkezései, az útépitések jelentették a néhány hónapos vagy néhány éves munkavállalási lehetőséget. Az 1960-as évektől kezdődően a tengerparti és más turisztikai központok jelentettek időszaki munkavállalási lehetőséget. Bár ezek a munkavállalási alkalmak országon belüli célpontokra irányultak, az esetenkénti nagy távolságok, a korábbi évtizedekben, különösen az 1945 előtti nagyon markáns falu-város különbségek, illetve az etnikai másságból adódó lényeges kulturális és egyéb különbségek eredményesen termelték ki a saját-idegen oppozíciókat, illetve az ezek kezeléséhez kapcsolódó sajátos vendégmunkás narratívákat. A térségre jellemző vendégmunkával foglalkozó korábbi elemzéseink, különösen Oláh Sándor kutatásai egyértelműen jelzik azt, hogy a székelyföldi térség vendégmunka típusú migrációs gyakorlatának belföldi és – később – külföldi patternjei között a szerkezeti különbségek nem számottevőek. Ebben a vonatkozásban a tömbmagyar térség vendégmunka-gyakorlata az országon belül is sajátos színfoltot képez. A korábbi kutatásaink által föltárt több mint egy évszázados, időszakosan fölerősödő vendégmunkavállalási gyakorlat 1989 után – a külföldre utazás lehetőségének megteremtődése révén – nem alapvetően új modellt jelentett, hanem a korábbi, már ismert patternek folytatását, hiszen a korábbi, országon belüli célpontok is jelentős mértékben „idegennek”, külföldinek számítottak. Ezek a hasonlóságok a „saját” és az „idegen” hely egymáshoz viszonyított kezelésében, a migrációs gyakorlathoz kapcsolt narratívákban kimutathatók. Ugyanakkor azt is tapasztalni lehet, hogy a térségi vendégmunka-vállalási folyamatokhoz kapcsolódó közéleti-ideológiai narratívák és szakmai megközelítések korábban is, és ma is sokszor eltekintenek ezeknek a társadalmi folyamatoknak a természetes voltától, és elsősorban rendkívüli, különös, a térségre káros, korlátozandó folyamatként kezelik.

Természetesen a különböző elméleti megközelítések a maguk során igen hasznosak lehetnek a vendégmunka jelenségének egyik vagy másik aspektusa föltárásában. Az 1960-as években teret nyert neoklasszikus gazdasági megközelítés (ennek legjobb áttekintését lásd Arango 2000; Massey 1998) mind makroszinten (a migrációs trendek magyarázata), mind pedig mikroszinten (egyéni vagy csoportos migrációs döntések meghozatala) a gazdasági tényezőket helyezte előtérbe. Többek között a munkaerőpiaci kínálatok térségenkénti változását, az eltérő jövedelemszinteket. Ennek a megközelítésnek a magyarázó értéke nyilvánvaló, ugyanakkor már az 1970-es évektől több szakértő vitatta a gazdasági tényezők kizárólagos meghatározó szerepét. Az elsősorban Oded Stark nevéhez kapcsolódó, a neoklasszikus megközelítést pontosító újabb gazdasági interpretáció már nem az egyént helyezi a migrációs folyamat középpontjába, hanem a családi háztartást, ugyanakkor mérsékeli

a jövedelemszerzés kizárólagos meghatározó szerepét. Ha áttekintjük a vendégmunka gyakorlatához kapcsolódó egyéb ismert elméleteket és megközelítési módokat (duális munkaerőpiaci elmélet, függőség- és világrendszer-elmélet, hálózati jellegű megközelítések, intézményelméletek, kumulált okság elmélete, a társadalmi tőke hálózati alapon történő expanziója, a Mabogunje-féle rendszerelméleti megközelítés stb., magyar, illetve román nyelvű áttekintésre jó példát kínál Massey et al. 2001; Constantinescu 2002) azt tapasztaljuk, hogy mindegyik megközelítés a maga során hozzájárul egy-egy nagyon fontos mozaikdarabbal (vö. Arango 2000) a vizsgált társadalmi jelenség megértéséhez, azonban a vendégmunka és a migráció gyakorlatának komplex és változó jellege nem látszik teljes mértékben megragadhatónak. Ennek egyik fontos oka kétségtelenül az, hogy valamennyi migrációs elmélet és magyarázó kísérlet migrációs áramlásokat próbál definiálni, olyan „migrációs rendszereket” keres, amelyek adott térbeli és időbeli paraméterekkel jellemezhetők, viszonylag stabil struktúráként definiálhatók. Ez az igyekezet értelemszerűen kibocsátó és befogadó közeget feltételez, s természetesen a kettő közti egyirányú, többé-kevésbé céltudatos folyamatot is. Amint azt Massey (Massey 2005; Massey–Taylor 2004) nagyon találóan kifejti sokat idézett tanulmányában, a vendégmunkát és a migrációt már nem lehet egyértelműen úgy kezelni, mint az egyik helyről a másikra való átkerülés céltudatos folyamatát. Nyomatékosan hívja fel a figyelmet Massey és munkatársai új megközelítésmódjára Horváth István is (Horváth 2004), jelezve, hogy ezek a folyamatok az erdélyi magyarok migrációjában is érvényesültek. Az *incomplete migration* kifejezéssel a szerzők azt jelzik, hogy a vendégmunkára vállalkozók nem feltétlenül választanak egyik vagy másik hely között, hanem hosszabb időn keresztül „lebegtetik” a státuszukat, és mindkét irányban fenntartják a majdani stabilizálódás lehetőségét. Ez a megközelítés az általunk vizsgált térségre vonatkozóan is hasznos megközelítési és értelmezési lehetőségeket kínál. Ugyanakkor úgy látjuk (Bodó et al. 2006, 18), hogy a „lebegtetett migrációt” nem kell feltétlenül bizonytalansággként, instabilitásként kezelnünk. Ez természetesen függ attól, hogy a két hely mennyire van távol egymástól, különböző vagy azonos kultúrához/nyelvhez tartozik-e vagy sem, működésében és értékrendjében mennyire különbözik egymástól. De minden bizonnyal nagy mértékben függ attól is, hogy maga a vendégmunkás milyen módon, milyen mértékben, milyen szinteken tartja „egyként” megélhetőnek a két különböző helyet. Ez nagyon fontos tényező lehet annak megélésében, hogy a két helyhez tartozás *incomplete migration* vagy pedig „természetes” életforma. A két különböző hely közti migrációt vizsgáló kutatások rendszerint a két hely különbözőségét, össze nem illeszthetőségét emelik ki vagy elemzik, s nem azt, hogy a két hely közt ingázó (még pontosabban: a két hely között magát megosztó) személy milyen mértékben talál a két hely – akár egymástól nagyon eltérő – szerkezetében összeegyeztethető, viszonylag könnyen megélhető szegmenseket. Nem kell a két helynek szerkezetében, jogszabályaiban, értékrendszerében stb. egyformának lennie ahhoz, hogy a mindkét helyet részleteiben megélő vendégmunkás egyetlen, közös helyként élje meg az itt is, ott is tartózkodás gyakorlatát.

Ide kívánczik napjaink elméleti megközelítései közül a transznacionális migráció elmélete, amely egy most kibontakozó, termékenynek ígérkező, máris sok kutatási eredményt mutató irányzat (Glick Schiller–Basch–Santon Blanc 1997; Portes 1997; Hannerz 2002; Faist 2002; Kennedy–Roudometof 2002; Vertovec 2002; Sandu 2005). Ez az elmélet szakít azzal a hagyományos megközelítéssel, amely a

migráló embert elgyökértelenedett személyként fogja fel, aki két különböző társadalom és/vagy kultúra közt tévelyegve kemény, néha reménytelen erőfeszítéseket tesz arra, hogy beilleszkedjék az otthonától eltérő világba. A transznacionális migráció antropológiája – ez a most körvonalazódó elmélet és elemzési módszer – azt hangsúlyozza, hogy a transmigránsok sok százból összeszótt, ugyanakkor konstans kapcsolódásai átnyúlnak a határokon, identitásuk épülése pedig már nem csak egyetlen területhez (országhoz, nemzetállamhoz) kapcsolódva alakul ki. A migránsok eme felfogás szerint olyan folyamat részesei, amelyben szimultán módon alakulnak ki azok a kapcsolatok, amelyek egyszerre kötik őket mindkét közeghez, a kibocsátó és a befogadó társadalomhoz. Ennek a folyamatnak az elemzése tulajdonképpen azt jelenti, hogy a kutató feltérképezi és elemzés tárgyává teszi azokat a módokat, eljárásokat, amelyek által kiépülnek a kettős kötődések. Kutatásainkban magunk is arra törekedtünk, hogy az előzetes tapasztalatokat és jelen vizsgálat anyagait, a megfigyeléseket és a migránsokkal folytatott beszélgetéseket finom elemzés tárgyává téve ráleljünk azokra a mindennapi praxisokra, vélekedésekre, „elszólásokra”, amelyek a jelenség elmozdulási trendjeit jelzik. Úgy véljük, a kutatási anyag további értékes „leleteket” rejt magában, ami a székelyföldi migrációs gyakorlat napjainkbeli alakulását illeti.

Mindezzel nem azt jelzem, hogy ne lennének tapasztalhatók közvetlen környezetünkben is mindazok a „klasszikus” migrációs folyamatok, amelyeknek részleteit a korábban bevált elméletek eredményesen leírják. Az „itt is, ott is élés” gyakorlatának „természetes” társadalmi jelenséggé váló kezelése azonban sajátos módon gazdagítja az amúgy is nagyon komplex migrációs jelenségek kört, és arra készíti a kutatókat, hogy – kontextuális elemzések tárgyává téve a témát – különös figyelmet fordítsanak a jelenség transznacionális jellegére.

A vizsgált jelenség komplexitását, nemkülönben a megközelítések szükségszerű sokféleségét jól példázza a romániai kutatások alakulása is. A Dumitru Sandu által koordinált, minden községet és gyakorlatilag majdnem minden egyes települést érintő 2001-es adatfelvétel a lehető legteljesebben mérte fel a romániai migrációs folyamatokat az 1990–2001-es intervallumra vonatkozóan. Ennek az adatfelvételnek az eredményeként, de már az előzetesen végzett terepmunka alapján (Sandu 2000) a szerző nagyon határozottan jelzi, hogy a vendégmunka egyre fokozódó mértékben életstratégiává válik. Nem rendkívüli, nem valamiféle átmeneti esemény, hanem tartósan jelenlévő és egyre inkább természetesnek tekinthető életvezetési gyakorlat, amelyet egyfelől a belföldi gazdasági nehézségek implicálnak, másfelől pedig a globalizációs folyamatok. Míg a kilencvenes évek elején a külföldi munkavállalás elsősorban etnikai, vallási, térségi vagy családi-rokonsági hálózatok mentén strukturálódott, ma már mindebben a vendégmunkára vállalkozók társadalmi tőkéjének tartalma a meghatározó. A szerző már 2000-ben jelzi, hogy az adminisztratív korlátok megszűnte után ezen a téren a fiatalok magatartásában robbanásszerű változás fog beállni.

A mai helyzetet a Soros Alapítvány által támogatott kutatás eredményei alapján összegezhetjük. A szintén Dumitru Sandu vezetésével dolgozó munkacsoport eredményei 2006-ban kerültek publikálásra (Sandu et al. 2006). Az elkészült tanulmánykötet az 1990–2006 közti időszak folyamatait elemzi adatfelvétel, korábbi kutatási összegzések, valamint esettanulmányok alapján. Jellemző, hogy nem összegző jelentés készült, hanem szemléleti és módszertani szempontból is alapvetően moza-

ikszerű leírás, amely a gazdasági aspektusoktól a családokra gyakorolt hatásig, a mentalitásban kimutatható változásoktól a jövedelmek hazai hasznosításáig, a közösségi hatásokról a középtávú jövőképekig a jelenségkör több lényeges dimenziójáról kíván szemléletes képet adni. S egyáltalán nem véletlen, hogy a jelentést nem zárja átfogó, összegző tanulmány, miközben a szerzők nagy teret szentelnek annak, hogy – a nagyon jelentős empirikus anyag elemzése nyomán – úgymond leszámoljanak egész sor, a vendégmunkához kapcsolódó hiedelemmel és téves értelmezéssel. A következtések az általunk vizsgált térségre vonatkoztatva is jelzésértékűek, ezért röviden összefoglaljuk azokat.

A romániai külföldi munkavállalás a kilencvenes évek elején alig a népesség 5%-át érintette. 1996 után valamelyest növekedett ez az arány, de lényeges változás csak a schengeni övezetbe való belépés jogi kereteinek megteremtése után következett be. Ettől kezdve a külföldi vendégmunka tömegessé vált, esetenként a külföldi vendégmunkán tartózkodók aránya elérte a teljes lakosság egynegyedét. Az első időszakban főleg férfiak vállalkoztak vendégmunkára, 2001 után a nők aránya eléri majd egy ideig meg is haladja az 50%-ot. A romániai vendégmunkás robotképe kezdetben: házas férfi, szakmai vagy középiskolai végzettséggel, elsősorban városi. Később ez lényegesen módosult, a nők aránya megháromszorozódott, a falusi lakhelyről származók aránya eléri a városiakét. Kezdetben a 30–45 évesek korcsoportja volt domináns, ma már a 15–29 év közöttiek vannak többségben. Ez a korcsoport a kilencvenes évek elején alig 5%-ot képviselt, ma már ez az arány közelíti az 50%-ot és várhatóan növekedni fog. Ezzel párhuzamosan a 30–55 évesek aránya látványosan csökkent a korábbi 80%-ról 50%-ra, miközben az 55 év felettek gyakorlatilag lemondtak a külföldi vendégmunka gyakorlatáról. A mezőgazdaságban dolgozók – a közhiedelemmel ellentétben – alig 15%-ot tesznek ki, legtöbben az építkezésben és a háztartásban dolgoznak (30-30%). Annak az illúzióknak, hogy a külföldön dolgozók a megszerzett pénzzel itthon vállalkozásba fognak, gyakorlatilag nincsen alapja. Először a család hiányait szeretnék pótolni, házat építeni, autót vásárolni, segíteni a gyerekek tanulását vagy pályakezdését. Általában elmondható, hogy inkább a jelenre koncentrálnak, és kevésbé a távoli jövőre. Fontos kiemelni azt, hogy a vendégmunkások nagy többsége intelligens, mobilis ember, tanulásra törekednek és hamar képessé válnak arra, hogy a külföldi és a hazai körülményeket, a gazdasági helyzetet, az intézmények működését összehasonlítsák.

A vendégmunkára vállalkozók több mint fele mondja azt, hogy ez a gyakorlat egyértelműen jó dolog. Ez a vélekedés nyilván jelentős társadalmi támogató háttérrel jelent mindazok számára, akik vendégmunkára akarnak vállalkozni. Az előnyök között a gazdasági helyzet javulása mellett nagy szerepet kap az ismeretszerzés, a mentalitásváltás. Úgy érzékelik, hogy a vendégmunka révén dinamikusabbak lesznek, gondolkodásuk modernebbé válik. A közhiedelemmel ellentétben megmarad az élénk érdeklődés a barátokkal való kapcsolattartás, a hasznos és kellemes szabadidő eltöltés, a közéleti kérdések iránti érdeklődés.

A romániai háztartások egyharmadából legalább egy családtag volt már vendégmunkán. Arról, hogy ki marad idegen környezetben és ki tér majd vissza, nem lehet egyértelmű megállapításokat tenni. A hazatérést általában az itthoni gazdasági helyzet alakulásától, valamint az intézmények működési módjának változásától teszik függővé. A vendégmunka gyakorlata komplex és tartós folyamat, amelyet nem lehet jó-rossz alapon megítélni. A kutatás végzői szerint trendszerűen érzékelhető az,

hogy a vendégmunkára vállalkozók kevésbé kötődnek a kiinduló helyhez, és keresik a kapcsolódást azokkal a helyekkel is, ahol dolgoznak. Egy olyan szélesebb szegmens formálódik, amely egyidőben gondol a hazai letelepedésre és a kinti megélhetés biztosítására, megpróbálják a két helyet és a két életmódot összekötni, együttesen megélni.

Ez a dinamikus, többsíkú értelmezés jól jelzi, hogy a gyorsan változó és várhatóan mennyiségében és változataiban még tovább bővülő vendégmunka-gyakorlat szemléleti és módszertani értelemben egyaránt rugalmas megközelítést igényel. A vizsgált társadalmi folyamat változó és dinamikus jellegére mutat rá Monica Serban és Melinda Stoica alapos elemző tanulmánya is (Serban–Stoica 2007), amelyben kimutatják, hogy a vonatkozó országos jogi-szabályozási környezet nem tudott érdemben lépést tartani még a kifejezetten legális külföldi munkavállalási gyakorlattal sem.

2.1. A térségi kontextusról

Az 1989 után nagy lendülettel újrainduló térségi vendégmunka elsősorban Magyarországot célozta meg. Az ezzel a folyamattal kapcsolatos vizsgálataink azt mutatták, hogy az 1990-es évek első felében a középkorúak rétege határozta meg a térségre jellemző vendégmunka gyakorlatát, a fiatalok szerepvállalása markánsan nem különült el. Ezt követően a fiatalok aránya egyre nagyobb, ma már minden kétséget kizáróan a fiatalok a vendégmunkára vállalkozók meghatározó rétegét jelentik.

Egész sor hiedelem és ideologikus magyarázat van forgalomban arról, hogy miért mennek el külföldre dolgozni a térségi fiatalok. Ezeket a markáns ítéleteket vagy magyarázatokat kivétel nélkül a térség elmaradott jellegéből vezetik le, s így a vizsgált rurális térség hátrányos jellemzői térségi identitásképző funkciót is nyernek.

Kutatásunk számára ez a típusú megközelítés természetesen nem volt fővállalható. Miközben tudomásul kell vennünk a térség adottságait (természetesen a hátrányokat is) arra törekedtünk, hogy a vendégmunkára vállalkozók és a térségi adottságok közti viszonyt írjuk le, legalábbis nagyvonalakban. Ennek a viszonynak az összetevői és hordozói a vendégmunkás életutak elemzése során kerülnek majd folyamatosan előtérbe. E rövid ismertetés keretében csupán a fontosabb térségi adottságok ismertetésére szorítkozom, elsősorban azokra a jellemzőkre utalva, amelyek – tereptapasztalataink alapján – a vendégmunkára vállalkozó fiatalok magatartásainak alakulásában meghatározó szerepet játszanak. A tárgyalandó három jellemző: 1. a családi háztartások működési módja; 2. a tanulással és ismeretszerzéssel kapcsolatos magatartás; 3. a munkaerőpiaci foglalkoztatással kapcsolatos gyakorlat.

Az összefoglalót a térségre vonatkozó, korábban elvégzett elemzési anyagok alapján készítettem el (Túros 2006; Bálint 2006; Gergely 2006; Kiss 2006).

1. A térségi családi háztartások legfontosabb jellemzője az, hogy döntő többségük (több mint 80%) az úgynevezett „átlagos” családok közé sorolja magát (Biró 2006). Ezek az átlagos családok – saját bevallásuk szerint – nem tudnak pénzt felhalmozni, ugyanakkor az 1989 előtt felhalmozott, elsősorban a lakás felszereltségében mutatkozó hiányokat mindenáron igyekeznek pótolni. Rendszerint arra törekednek, hogy minél teljesebb mértékben önellátóak legyenek, ezért sok időt és energiát fordítanak mezőgazdasági munkára vagy egyéb kiegészítő foglalkozásokra. A fiatalok tanulását, pályakezdését minden lehetséges eszközzel próbálják támogat-

ni, de két nagyon fontos problémával kell szembesülniük. Az egyik: a rendelkezésükre álló anyagi erőforrások szűkösek. Ennél azonban nagyobb gondot jelent az, hogy az elmúlt másfél évtized életforma- és vagyoneh rehabilitációs folyamatainak sodrában nem igazán tudnak lépést tartani a társadalmi változásokkal. Tulajdonképpen nem is ismerik fel, hogy gyerekeik versenyképességének biztosítása céljából a szocializációs folyamat során mivel is kellett volna törődniük, milyen családi befektetéseket kellett volna eszközölniük, beleértve saját képzésüket is. Csak készpénzzel és rokoni-családi hálózattal tudják a fiatalokat segíteni, miközben nem mindig értik, hogy mi a segítség célja, értelme, haszna. Jellemző példa, hogy nem látják át a felsőfokú képzés mechanizmusát, s nagy számban finanszíroznak olyan felsőfokú tanulási pályákat, amelyek szemmel láthatóan soha nem fejeződnek be. A családok működési módja, értékrendje az esetek többségében nem teszi lehetővé, hogy gyerekeiket a piaccgazdaság és a globalizáció játékszabályaira direkt vagy indirekt módon felkészítsék.

2. Minden, a vizsgált térségben végzett kutatás azt jelzi, hogy a térségre vonatkozó iskolázottsági mutatókban nincsen érdembeni változás. Az 1989 előtti egyszakmás középfokú képzés nem kínált 1989 után váltási esélyeket, ugyanakkor a térségben a szakmai képzés rendszere érdemben alig változott. Egyfelől a térségi intézményrendszer változói képtelenségéből, másfelől pedig a földtulajdon és az életforma rehabilitációjához szükségszerűen kapcsolódó korábbi életvezetési minták eltérteiből vezethető le az, hogy a háztartások közel egyharmada meglehetősen nyíltan elfordul az iskolától, a gyerek tanulási életpályáját nagyon rövidre tervezi (Bodó 2004; Túros 2005; Laki-Bíró 2001). A tanulási életpálya rövidre zárása azt eredményezi, hogy a térségi fiatalok közel 30% nem, vagy csupán formálisan tanul középfokú szinten, s ez az iskolától való „elfordulás” menet közben akár az 50%-ot is elérheti. A másik pólust (ez szintén 50% körül van) azok a családok képezik, amelyek már a gyerek kiskorában eldöntik, hogy minél hosszabb ideig kell tanulni, beleértve a térségen kívüli tanulást is. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a második csoport sem tartja igazán sokra a térségi oktatási rendszert. Az iskolában tartózkodás – a társadalmi szereplők szemszögéből, az alapkészségek elsajátításán túl – formálissá válik.

Mindez nem csupán azt jelenti, hogy a térségi iskolarendszer a tanulmányok befejeztével nem kínál megélhetésre alkalmas, közvetlenül anyagiakra konvertálható tudást. Jóval nagyobb gondot jelent az, hogy nem kínál (nem kínálhat) olyan felkészítést az értékek, a magatartásmodellek, az önmenedzselés stb. terén, amely segíthet abban, hogy a fiatalok a globalizációs folyamatok kontextusában helyeket és pozíciókat tudjanak maguknak megalkotni (jobb esetben kész helyeket megszerezni). Mindez nyilvánvalóan országos léptékű probléma is, de rurális térségben ez a hiányosság hangsúlyozottan jelentkezik.

3. A térségi foglalkoztatási szerkezet csak igen alacsony szinten intézményesült. Ez elsősorban azt jelenti, hogy az alkalmazások nagy része az informális hálók révén történik, sokszor nem hivatalos, vagy pedig a hivatalos részt személyi egyezségeket (korlátok vagy előnyök) kísérik, a karrierutak nem kiszámíthatók, a fizetések alacsonyok, a nem formalizált önfoglalkoztatás szerepe nagyon jelentős. Miközben mindenki valahol dolgozik és pénzt is keres, a rendszert nem lehet átlátni, működését kiszámítani, a saját helyet benne eltervezni. A munkaerőpiac fiatal szereplőiben az ilyen rendszer azt a benyomást kelti, hogy az egész rendszer működik, de neki nem jut benne megfelelő hely, bárhol próbálkozik, a tevékenység nem tűnik perspektivikusan kiszámíthatónak. Falat éreznek maguk körül, és az a benyomásuk,

hogy nincsen elegendő erejük (tapasztalat, tudás, kezdeményezőkézség, anyagi forrás stb.) ahhoz, hogy áttörjék ezt a falat.

A bemutatott három tényező a fiatalok külföldi munkavállalásának vonatkozásában azt jelzi, hogy a térségben nem tisztító, külföldi pénzszerzésre kényszerítő tényezők hatnak, hanem alapvetően hiányos a piacgazdaságra és a globalizációra felkészítő intézményes szocializációs folyamat. Ez a szocializációs deficit – amelyet egymással versengve termel az iskola, a család és a térségi formális és informális intézményi szerkezet – a legfontosabb és meglehetősen komplex tényező, amely a fiatalokat a külföldi munkavállalási folyamat felé taszítja. Kiemelten fontos eleme ennek a szocializációs deficitnek, hogy a társadalmi szereplőkben hiányérzetet, lemaradásérzetet kelt. Nyilván nem véletlen, hogy egyre nagyobb mértékben fiatalok vállalkoznak külföldi vendégmunkára, s közülük is azok, akik dinamikusabbak, akik „kezdeni akarnak magukkal valamit”. Nagyon leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy kézbe kell venniük saját felkészülésük ügyét, mert környezetük nem kínálta fel számukra a sikeres felkészülést. Mindez nem zárja ki a migrációs folyamatból az anyagiak fontosságát, esetenként a végleges elköltözést sem, azt azonban látnunk kell, hogy a migránsok és a térség viszonyában az előbbiek részéről a viszony rendezésének igénye az alapvető meghatározó tényező.

2.2. A térségi adatfelvételekről – röviden

A 2006-os év folyamán a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében 11 témakörben tekintettük át a székelyföldi léptékű 1989 utáni társadalomtudományi kutatásokat, s ennek keretében számbavettük a migrációs folyamatokkal kapcsolatos vizsgálatok publikációit, adatbázisait is. Bár a kutatások száma jelentős, gyakorlatilag minden vizsgált területre érvényes az a megállapítás, hogy egy-egy adott téma iránt a társadalomtudományi érdeklődés nem rendszerszerű, az egyes megközelítések elméleti-módszertani kerete meglehetősen heterogén, az egyes vizsgálatok térbeli/társadalmi léptéke pedig esetenként változó. A térségi migrációs folyamatokkal kapcsolatos vizsgálódásokra is érvényes az a megállapítás, hogy ahány elemzés, annyiféle megközelítés. A migrációs kutatások sok esetben csupán altémái egy-egy kutatásnak. Még mostohább a helyzet, ha kimondottan a fiatalok migrációs gyakorlatával kapcsolatos, kérdőíves adatfelvételeken alapuló elemzéseket vesszük számba.

Bár a rendelkezésre álló anyag nagyon sok információt tartalmaz, s ezek alapján sokféle részeredményt lehet bemutatni, szakmai összegzésre vagy összehasonlításra a fent felsorolt okok miatt gyakorlatilag nincsen lehetőség. A vendégmunka gyakorlat mai helyzete felől nézve azt kell mondanunk, hogy a korábbi vizsgálatok kevés információt nyújtanak az aktuális szakmai kérdések megválaszolásához. Egyfelől azért, mert a kilencvenes években a fiatalok sokkal kisebb mértékben vállaltak részt a külföldi vendégmunka gyakorlatából. Másfelől pedig azért, mert a korábbi kérdőíves kutatások elsősorban az elköltözéssel kapcsolatos terveket, illetve a végleges elköltözés társadalmi feltételrendszerét szerették volna mindenáron föltárni. Ezek a feltételes módon fogalmazott kérdéssorok sokkal inkább a migrációval és a külföldi munkavállalással kapcsolatos, éppen aktuális közvélekedést (illetve óhajokat) tárták fel, mintsem a tényleges migrációs vagy vendégmunka-gyakorlatot, és elsősorban a várható negatív forgatókönyvek körvonalá-

zására összpontosítottak. A *Mozaik 2001* kutatásban (erről, tágabb kontextusban részletesebb elemzés jelent meg 2004-ben, vö. Kiss–Csata 2004) a 15–29 éves fiatalok 32%-a tervezett külföldi munkavállalást, köztük kétszer annyi férfi mint nő, másfélszer annyi városon élő fiatal mint falun élő, és mintegy 80%-a magyarországi célterületben gondolkodott.

A Csíki-medencében két évvel korábban végzett reprezentatív adatfelvétel ifjúsági almintája (KAM, SOCO-projekt) keretében egyébként a már munkanélküliséget is megismert fiatalok 40%-a jelezte, hogy szívesen vállalna vendégmunkát (23% már dolgozott is külföldön), míg a munkanélküliséget nem ismerők körében ez az arány néhány százalékponttal még nagyobb (41,7% dolgozna külföldön, a megkérdezettek 19,8%-a már dolgozott is, mindkét csoportnál nagy többségük kevesebb mint 3 hónapot). A munkanélküliek körében 72% választaná Magyarországot, a másik csoport körében ez az opció 46%.

Ezek az adatok a kérdések időpontjában még sok vonatkozásban csak óhajnak minősültek, és ezt a „vágyképet” a schengeni utazási lehetőségek 2002-es kibővülése, majd a 2007-es uniós csatlakozás alaposan átfogalmazta.

A lokális léptékű vagy kisebb társadalmi csoportokra irányuló későbbi adatfelvételek egy része (Mezőmadaras, Csíkszenttamás, Északkelet-Hargita térség, Kászoni térség, Gyergyóremete, Gyergyóditró és mások) nem alkotott külön ifjúsági almintát, ezért ezek a vizsgálatok csak a népesség egészének migrációs gyakorlatával, illetve terveivel kapcsolatban közölnek információkat (ezek áttekintését lásd Bodó 2006a; 2006b).

A kifejezetten fiatalokra irányuló vizsgálatok közül példajelleggel kettőt említünk meg:

– A csíkszeredai középiskolák 2005-ben végzett tanulói körében végzett vizsgálat (Ferencz 2006) azt regisztrálta, hogy a végzősök 26%-a vállalna munkát hosszabb időre Magyarországon, míg más országokban további 28%, és ezek az opciók nem mutatnak nemek szerinti eltérést. A kérdezettek kétharmada a terciér szektorban tervez munkát vállalni, s ugyancsak kétharmad a legális forma szükségességét hangsúlyozza. A külföldi munkavállalásra vállalkozók 5%-a jelezte végleges eltávozási szándékát.

– Ugyancsak 2005-ben készült Csíkszentdomokoson, a 20–24 éves fiatalok körében teljeskörű adatfelvétel (Sárosi 2007, N-272). A vizsgálat érdekes megállapítása, hogy a magasabb iskolai végzettségűek először külföldön kísérleteznek munkavállalással. A megkérdezettek 35%-a tervez a közeljövőben külföldi vendégmunkát, többségük hivatalos formában dolgozna. Majdnem minden megkérdezett jobb kereseti lehetőséget lát a külföldi munka révén, de ezt a tevékenységet inkább a családalapítás előtti időre korlátozná. A végleges elköltözésre vonatkozó kérdésre a megkérdezettek 10%-a válaszolt igennel, köztük kétszer annyi a nő, mint a férfi.

Ezek a szociológiai adatfelvételek jól jelzik, hogy a „dolgoznék-e külföldön” típusú kérdésekre adott válaszok és a tényleges külföldi munkavállalási gyakorlat között meglehetősen nagy különbség van. A migrációs potenciál mérésére, a várható folyamatok mértékének becslésére irányuló kutatói igyekezet esetenként háttérbe szorítja a vizsgálat időpontjára jellemző helyzetkép tárgyilagos és árnyalt értelmezését. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a jövő migrációs magatartásait firtató kérdések gyakran előtérbe kerültek, hiszen ezek az adatfelvételek a szabad mozgást lehetővé tevő EU-csatlakozás előtt készültek, és joggal tartott mindenki – kutató és köz-

életi szereplő – attól, hogy váratlan, tömeges vándorlási folyamatok indulhatnak be, s a jelek keresése, megtalálása politikai, etnikai optikából értékes eredménynek számított. A bemutatott szociológiai adatfelvételek az elmúlt másfél évtized társadalmi hiedelmeinek és közéleti diskurzusainak fontos dokumentumai, azonban viszonylag kevés támpontot adnak a tényleges vendégmunka-gyakorlat mai értelmezéséhez. Nagyvonalakban ugyanezt lehet elmondani azokról az adatfelvételekről is, amelyek a – változó térségi megközelítésekben – a teljes lakosságra irányulnak.

Amint azt a térségi kutatásokat bemutató összefoglalóban kimutattuk (Bodó 2006a), „ambiguitás jellemzi a kutatások egészét. A térségi társadalom működését fontosnak tartó vizsgálatok nem tagolódnak be az ideológiai/közéleti megközelítésbe [...] Az ideológiai/közéleti indíttatású vizsgálatok pedig folyamatosan arra törekednek, hogy a jelenség dimenzióinak nagyságára vagy veszélyességére hívják fel a figyelmet, a közéleti agenda tematizálására törekednek [...] az elemzési eredmények inkább nyílt vagy burkolt intő figyelmeztetések [...] A kétféle megközelítés egymagát egymás mellett” (Bodó 2006b, 51). Az egészen bizonyos, hogy az adatfelvételeknek a továbbiakban is kiemelten fontos szerepe lesz, amennyiben a térségi munkavállalási folyamatok egészéről akarunk majd képet nyerni. Azonban az is nyilvánvaló, hogy az adatfelvételek koncipiálásának folyamatában az ideológikus megközelítések helyett a külföldi munkavállalási gyakorlat mai komplex és változó gyakorlatának kell helyet adni.

3. A migrációs magatartások domináns modelljei, az azokat meghatározó tényezők

Az alábbiakban a térségben napjainkban folyó vendégmunka típusú migráció tipizálási lehetőségeinek bemutatása következik. A kutatási anyagok másodelemzése, újbóli vizsgálata, a különböző korszakok összehasonlítása nyomán a migrációs magatartások domináns modelljeinek a megrajzolására nyílik lehetőség. Ezek a modellezési kísérletek – az elemzés módszertani jellegzetességeiből adódóan – nem eredményeznek egy merev szerkezetet. Az elemzés célja elsősorban az, hogy a változásra, az egyes modellek rugalmasságára, ezzel együtt az egész folyamat dinamikájára hívja fel a figyelmet. Az egyes korszakok – a kilencvenes évek elejétől máig terjedő perióduson belüli korszakolási lehetőségek – között nem húzódik éles határvonal. A kutatónak inkább azt kell észrevennie, hogy a finom változások milyen társadalmi kontextusba illeszkednek bele, és az egyes változó elemek hogyan illeszkednek a helyi kisvilágok mindennapjaihoz, és ezzel együtt a világméretű globalizációs trendszerűségekhez is.

Jelen tanulmányban a migrációs magatartások modellezése nem tekintheti át napjaink migrációs gyakorlatának minden összetevőjét. A téma komplexitása és jelen munka keretei csupán arra adnak lehetőséget, hogy kiragadjak néhány – a vendégmunka szempontjából fontosnak tűnő – aspektust, amelyek meghatározók a folyamat mai arculatának megrajzolására, alakulására szempontjából. Ezek az aspektusok a következők: a kibocsátó környezet, az életkor, a nem, az iskolai végzettség, a vendégmunka motivációi, okok és célok, valamint a hasznosulási formák.

Fontosnak tartottam ugyanakkor, hogy a már jelzett térségi kutatások időbeliségét jelezve hangsúlyozzam, hogy milyen markáns változások mutathatók ki az elmúlt

17 év migrációs magatartásainak tekintetében. Ebben az összehasonlító munkában három, a székelyföldi térségben lefolytatott kutatásra támaszkodom. Az első a KAM keretében folyt 1994–1995-ben (KAM 1995), a másik kettő az Erdélyi Magyar Tudományegyetem Sapientia Társadalomtudományi Tanszékének a Kutatási Programok Intézete (a továbbiakban: KPI) által támogatott egy-egy éves programjai (KPI/1 és KPI/2), amelyek a 2005–2007-es időszakokra vetítve végeztek vizsgálatokat. A KAM 1995-ös kutatása a Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka típusú migrációt vizsgálta, fő célkitűzése az volt, hogy a kibocsátó közegre gyakorolt hatást tegye komplex elemzés tárgyává. A 2005-től kezdődő kutatásokban azt tekintettük elsőrangú feladatnak, hogy az egyszerre két térben, két közegben élés, a transznacionális migráció jellegzetességeit egyre inkább magán viselő migrációs gyakorlat hogyan működik, milyen praxisok által ragadhatók meg és milyen módon elemezhetőek azok az új összetevők, amelyek módosítják az 1990-es évek első felében megfigyelt migrációs magatartásokat és az azoknak megfelelő modelleket. A KPI/2 programban az elemzés dimenzióit bizonyos tekintetben tágítottuk, más tekintetben szűkítettük. Tágítottuk olyan értelemben, hogy nemcsak a Magyarországon dolgozóakra vetítettük rá a vizsgálatot, hanem mindazokra, akik munkavállalásuk helyszínéül valamilyen más országot választottak (nem Romániát). Mindezt abból a megfontolásból, hogy megfigyeléseink azt mutatták, hogy a vendégmunkások célpontjaiként még mindig Magyarországé az első hely, de egyre dinamikusabban jelennek meg újabb és újabb célszörzrök. A szűkítés azt jelenti, hogy vizsgálataink kizárólagosan a fiatal korosztályra irányultak (18–35 évesek, de belekerült néhány középiskolás fiatal is). A korosztály kiválasztását az indokolta, hogy a térségben ez a korosztály vette át a vezető szerepet (számbelileg és a folyamat jellegének mentálisát is meghatározó módon) ami a külföldi munkavállalást illeti.

3.1. A vendégmunkásokat kibocsátó települések típusa

A kutatás alanyai Székelyföld lakói. A térségről elmondható, hogy alapvetően rurális jellegű térség, hiányoznak a nagyvárosok, a kisvárosok lakossága mellett a népesség nagy részét a falusi lakosság teszi ki. Az elemzések arra világítottak rá, hogy a vendégmunkához való viszony, a kilépés megélése változatosságot mutat a régióon belül aszerint is, hogy a megkérdezettek a régió milyen településtípusáról származnak, vagyis milyen közösségtípusban szocializálódtak. Ugyancsak nagy jelentőséggel bír a település típusa, nagysága abban a tekintetben is, hogy az ott élő, külföldre járó vendégmunkások milyen lehetőségeket látnak otthoni életvitelük megerősítésére, folytatására a vendégmunka által szerzett jövedelem, tapasztalat által.

Külön kategóriát képeznek azok a vendégmunkások, akik nehezen megközelíthető, a világtól elzárt, kis falvakban laknak. Számukra a külföldi időszakos munkavállalás gyakorlatilag az egyetlen munkalehetőség. Saját falujukban csak a mezőgazdasági munkavégzés adott, mely szerény megélhetést nyújt csupán, komolyabb élettervek kivitelezését nem teszi lehetővé. A kistelepülés nemcsak az anyagi gyarapodás számára jelent akadályt, hanem a fiatal családok jövőtervezését is gátolja: az infrastruktúra gyengén fejlett volta (nehéz megközelíthetőség), az intézmények hiánya (iskola) a gyermekek továbbtanulását is nehezíti. Több példa mutatja, hogy a kistelepülésről származó vendégmunkás egyetlen munkalehetőségként éli meg a rendszeres Magyarországra járást. Az ott szerzett, hazahozott jövedelem helyi szín-

tű, szerény „kiemelkedést” jelent, lassú gyarapodást, néhány presztízsjellegű fogyasztási cikk beszerzését. Az otthoni közeg mindezt megelégedéssel veszi tudomásul, az életrealitás, a szorgalom, a kinttartás jeleként könyvel el. Ezen kategória jellemzői közé tartozik ugyanakkor az idegen környezetbe való nehezkesebb beilleszkedés. A kisebb települések lakói jónéhány beszámolójából kiderül, hogy kinti életformájukra az erős elzárkózás, az enklávészerű saját világépítés a jellemző. Tartózkodásuk a kinti világtól természetesen nem csak ennek az egy tényezőnek tudható be, jelentős szerepe van például a takarékoságnak vagy a szabadon eltölthető idő csekély voltának. Ezekről a későbbiekben bővebben esik majd szó. A származási hely jellege – mint az elzárkózást, a nehezkesebb beilleszkedést magyarázó egyik tényező – az otthoni kisléptékű térhasználati szokások megtanulására nyújt csupán lehetőséget, új gyakorlat elsajátítása egy merőben idegen, nehezen átlátható környezetben nem mindenki számára egyszerű feladat.

A másik kategóriába tartozó népesebb csoportot azok jelentik, akik nagyobb faluból vagy a régió valamelyik kisvárosából származnak. Számukra is elsősorban a pénzkereset, a jobb anyagi lehetőség a vendégmunka elsődleges motivációja. Sokan közülük szintén egyetlen gyarapodási lehetőségként választották a külföldi vendégmunkát, de nem mindenki beláthatatlan, megtervezetlen folyamatként éli meg azt („csinálok, amíg bírom, aztán majd lesz valahogy”), hanem egy tervezett, valamelyest előrelátható folyamat első lépéseként, ahol a pénzkereset és a tapasztalatszerzés a saját lábra állás érdekében, annak első lépéseként történik. Számukra a kinti világba való beilleszkedés, kapcsolatteremtés könnyedebb, fesztelenebb. A szabadidő eltöltése sem kimondottan az otthonról jöttéssel kiépített világba való bezárkózást jelenti.

A fentiek értelmében az is elmondható, hogy a székelyföldi vendégmunkások találkozási pontja a másik világgal (a Magyarországra járók esetében) nemcsak az erdélyi-magyarországi kapcsolatot jelenti, hanem a falusi térség-városi térség kapcsolatát is. A találkozás ilyenformán gyakran a nagyvárosi életmód-falusi életmód találkozás mentén írható le. Maguk az interjúalanyok is – akik ilyen jellegű tapasztalatokat is szereztek – megjegyzik néha, hogy mások az emberek vidéken és mások Budapesten.

A vizsgálat során számbavett esetek többsége a második kategóriába illeszthető be, azok kategóriájába, akik a külföldi munkavállalást nem az idegen világtól való teljes elzárkózásként élik meg. Ezek az emberek nagyobb településekről származnak, számukra a külföldi vendégmunka már nem egy teljesen új, idegen világgal való találkozás, hanem egy, a munkavégzés időszakára élhetővé tett és érhetővé vált térség, amely alkalmas arra, hogy az egyéni tervek számára anyagi és tapasztalati forrásokat teremtsen.

3.2. A vendégmunkások életkora, neme, családi és társadalmi helyzete, iskolai végzettsége

3.2.1. Életkor

A beszámoló alanyai túlnyomórészt a huszas-harmincas éveikben járó fiatal korosztályhoz tartoznak. Jólal kisebb számban találunk köztük negyven-ötvenéveseket, az ennél idősebb korosztály egyáltalán nem képviselteti magát az általunk megismert esetek körében. Jellemző a fiatal korosztályra, hogy a külföldi vendégmunkát, az otthonról távol vállalt munkalehetőséget elég könnyedén tudja egy viszonylag tartós

életvezetés kereteként kezelni. Számukra az országhatáron túli munkavállalás az ingázás egy meghoszabbított változatát jelenti, és az első kilépés nehézségein túllépve, egyre természetesebbnek tekintik a vándorlásuk két végpontja közti út rendszeres megtételét. Rendszerint felemlítik az utazás hosszúságát, amely „elég unalmas”, de mégis vállalják a többé-kevésbé rendszeres, periodikus hazajárást. A vendégmunkás életforma velejárója – az ingázásszerű utazás mellett – az alkalmazkodás a kinti élethez, a munkához, az emberekhez. A beszámolókból kiderül, hogy a fiatal életkor nagy segítség ugyan az alkalmazkodásban, de nem mindenki egyformán éli meg az igazodást, az elfogadást és saját maga elfogadtatását. Majdnem mindenkinek szüksége van egy kezdeti beilleszkedési időszakra, ez függ a személytől, beállítódásától, otthoni neveltetésétől, tapasztalataitól és attól is, hogy milyen munkafeltételek közé, milyen emberi környezetbe kerül.

3.2.2. Nemi hovatartozás

Az egyéni vendégmunkás tapasztalatról készült beszámolók többsége férfiaktól származik. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a KPI/2 kutatásba – ahol már kimondottan fiatalok voltak a kutatás tárgyai – a nők aránya javult, itt már nem mutatkozott komoly számbeli eltérés a két nemnek a folyamatban való részvételét tekintve. A terepen való tájékozódásunk egyébként is azt mutatja, hogy még ma is több férfi vállalkozik vendégmunkára, mint nő, de a számbeli különbség csökkent a férfi és a női külföldi munkavállalók között. A vizsgálatba bevont nők életkora megegyezik a férfiakéval, a különböző életkorok közti arány nem mutat eltérést a vendégmunkás férfiak és nők között. Különbség viszont, hogy a nők részéről sokkal nagyobb hajlandóság mutatkozik a célkörnyezet elfogadására, az új környezethez való igazodást is könnyebben megoldják. Több olyan nővel is találkoztunk, aki elfogadhatónak ítéli meg a „kettős kötődést”, mindkét közegben megnevezve azokat az összetevőket, amelyek egy sajátos életforma alkotóelemei lehetnek. Több mindent hajlandók elfogadni az idegen környezetben, és nem áll messze tőlük, hogy a tapasztaltakat saját maguk is kipróbálják vagy akár meg is honosítsák saját világukban.

3.2.3. Családi állapot

A házasságban, párkapcsolatban élők számára meghatározó, hogy párjuk hol él, együtt vannak-e, vagy csak a hazautazások alkalmával lehetnek egymás közelében. Vannak olyan fiatal, még független, nem házas férfiak, akik a majdani megállapodásuk színhelyét attól teszik függővé, hogy barátnőjük mit szeretne. Az otthoni barátnő gyakran nehezményezi a túlságosan hosszú távollétet, ez esetben a vendégmunkáról való időbeli elképzelések („még meddig folytatom ezt az életmódot”) függőben maradnak. A házas férfiak közül csak igen kevesen terveznek végleges kilépést, azt mondhatjuk, hogy ilyen irányú határozott állásfoglalással nem is találkoztunk. Döntő többségük viszont nagyon határozottan jelenti ki azt, hogy a család jóléte, a jövő megalapozása érdekében vállalja a vendégmunkát addig, amíg muszáj, de végleges kitelepedést egyáltalán nem tudna elképzelni.

A családi állapot ilyenformán meghatározónak tűnik a vendégmunka tervezése, időbeli kitolódása szempontjából. A férfiak magasabb száma is ezt a megállapítást támasztja alá. Időleges, hosszabb-rövidebb távollétük az otthoni családi életvitelre

nézve kevésbé jelent akadályt. Gyermekes családanyák, akik maguk is tettek rövid kísérletet az országon kívüli munkavégzésre, arról számoltak be, hogy nem tudják hosszabb időre vállalni ezt az életformát. Még abban az esetben is nehézségekbe ütközik a kétlakáság megélése, ha a nagyszülők, rokonok gondját viselik az otthon maradt gyermekeknek. A családi életvezetés mindennapjaiból időlegesen kilépő férfit az otthon maradt családtagok sokkal könnyebben „helyettesítik”. Az egyedülálló, a családalapítást tervezető vagy nemrég férjhez ment nők körében viszonylag gyakrabban fogalmazódik meg az esetleges kitelepedés gondolata. Ez a kategória az, amely a majdani családi életvitel szempontjából előnyös választásnak tartaná azt az új életformát, amelynek megteremtésére – megítélésük szerint – a kinti környezet több lehetőséget kínál. Ide sorolják a nők a színesebb, mozgalmasabb nagyvárosi környezetet, a megbízhatóbb egészségügyi ellátást, a jobb tanulási lehetőséget.

A tíz évvel ezelőtt végzett kutatás tapasztalatai hasonló képet mutattak, de meg kell jegyeznünk egy fontosnak mutatózó különbséget. A mai körülmények között a távolság csökkenni látszik, a térbeli távolság leküzdésére irányuló lépések eredményesebbek, és átélhetőbbé, mi több, természetesebbé is tehetik a nagyobb távolságra „ingázás” életmódját. Az utazás könnyebbé vált, az utazás feltételei nem jelentenek túl nagy megpróbáltatást. Akinek a „papírjai” rendben vannak (nem lépte túl a hivatalos külföldön tartózkodás idejét, van munkavállalási engedélye, vízuma, tartózkodási engedélye, érvényes az útlevele), annak számára a határon való átkelés nem megpróbáltatás többé. A fiatalabb korosztálynak már nem is állt módjában gyakorolni azokat a fárasztó praktikákat, amelyeket még akár tíz évvel ezelőtt is (nem is beszélve az ennél is régebbi időszakról) az egyéni vagy a közösségi tapasztalat átadásából származó leleményességgel használtak a sikeres át- és visszalépések érdekében. Az utazás mellett fontos szerep jut az otthoniakkal való kapcsolattartásnak is. Az utóbbi évek ebben a tekintetben is sok könnyebbséget hoztak. Mobiltelefonja mindenkinek van, s bár nem kerül kevés pénzbe, mindenki minimum heti rendszerességgel érintkezik az otthon maradt családtagokkal.

3.2.4. *Iskolai végzettség, a munkavégzés típusa*

A vendégmunkások jelentős többsége fizikai munkásként dolgozik külföldön, legtöbbszörük építkezésnél vállalt munkát. Végzettségüket tekintve leggyakoribb a szakiskolát végzettek száma, kevesen rendelkeznek középfokú, még kevesebben felsőfokú végzettséggel. Jellemző ugyanakkor, hogy a szakiskolát végzettek közül nem mindenki abban a szakmában dolgozik, amelyet itthon tanult. A székelyföldi munkavállalókról elmondható, hogy részvételük a külföldi munkaerőpiacon elsősorban az építőiparban, kisebb részben a szezonmunkák területén mondható tömegesnek. Ezeknek az embereknek a származási környezete is alacsonyabb iskolai végzettséget mutat. Ami az otthoni, családi anyagi helyzetet illeti, elmondható, hogy szüleik, családjuk rendelkezik kisebb földterülettel, amelyet többnyire saját maguk művelnek meg, az önellátásra berendezkedve. A beszámolókból az is kiderül, hogy az interjúk alanyai közül többen maguk is kipróbálták a földművelést, de hamar belátták, hogy nagyon szerény megélhetésre ad csak lehetőséget a kevés földterületen történő önellátó gazdálkodás, megtakarításra, gyarapodásra pedig egyáltalán nincs lehetőség. Ezért igyekeztek olyan kereset után nézni, amely gyorsabb és jelentősebb gyarapodási lehetőségekkel jár.

A közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők alacsony aránya a külföldre irányuló aktív népesség körében a székelyföldi régióra – mint kibocsátó környezetre – vonatkozóan néhány következtetés megfogalmazását teszi lehetségessé. Jelen írás keretei között csak röviden utalhatunk néhányra:

a) Egyre nyilvánvalóbb, hogy a hagyományos módon folytatott gazdálkodás kevesek számára ad munkalehetőséget, még kevesebbeknek nyújt biztos módot a megélhetésre és a gyarapodásra.

b) A gyarapodás továbbra is erős parancsként fogalmazódik meg, sejtethetően már nem csak a közösségi elvárás, hanem a tervezhető egyéni-családi életvezetés szintjén is. Ez erős motiváló tényezőként működik a vizsgált jelenség esetében.

c) A régió még nem rendelkezik olyan nagyszámú felsőfokú végzettségű munkaerőpotenciállal, hogy jelentős mértékű lehetne körükből a kivándorlás. Az elkövetkező időszak fogja majd megmutatni, hogy a felsőfokú végzettségűek már látható számbeli megugrására hogyan reagál a régió, megfelelő fogadókészséggel válaszol-e majd, vagy a kilépést szorgalmazza. Ezekre a kérdésekre egy következő kutatás adhatja meg a választ.

A fentieket összefoglalva a napjainkban Magyarországon és más külföldi országban munkát vállaló székelyföldi vendégmunkás „fantomképe” a következő jellemzők mentén rajzolható meg: életkorát tekintve huszas-harmincas éveiben jár, férfi, családi állapotát tekintve független vagy fiatal házas, iskolai végzettsége szakiskola. Mint már jeleztük, ez a kép valamelyest módosulni látszik akkor, amikor kimondottan a fiatal korosztályra irányul a kutatás: javul a nők aránya, ugyanakkor az iskolai végzettség tekintetében is módosulni látszik a kép.

A következőkben – továbbra is az életkorhoz kapcsolódó tényezőknél maradva – azoknak a kutatási tapasztalatoknak az összefoglalására kerül sor, amelyekben a leginkább megmutatkoznak a migrációs modellek változó trendjei. Ezek leginkább a fiatal korosztály migrációs viselkedésében érhetők tetten.

(A tanulmány befejező részét lapunk következő számában közöljük.)

Felhasznált irodalom

- Bálint Blanka–Bíró A. Zoltán 2004. Helyzetkép Mezőmadarásról. In Bodó Julianna (szerk.): *Székelyföldi mozaik. Térségi szociológiai tanulmányok*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 97–148. p.
- Bálint D. Gyöngyvér 2004. Migrációs folyamatok és aspirációk a székelyföldi fiatalok körében. In Bodó Julianna (szerk.): *Székelyföldi mozaik. Térségi szociológiai tanulmányok*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 77–96. p.
- Bíró A. Zoltán 1994. Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. Migrációs folyamatok a Székelyföldön 1985–1989. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak? A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve*. Budapest, MTA PTI, 19–39. p.
- Bíró A. Zoltán 1995. The Socio-Cultural Bases of the Migration Process in Eastern Transylvania, 1985–1989. In Sik Endre–Tóth Judit (eds.): *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads. Yearbook of the Research Group on International Migration, the Institute for Political Science of the H. A. S.* Budapest, MTA PTI, 237–244. p.
- Bíró A. Zoltán–Bodó Julianna 2006. Szakmai szintézis a székelyföldi térség migrációs és külföldi munkavállalási folyamataival kapcsolatos kutatási programok és szakmai eredmények alapján. Kézirat.

- Biró A. Zoltán – Zsigmond Csilla 2005. *Székelyföld – Számokban*. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Biró A. Zoltán et al. 1996. Vándormunka – otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre. Összefoglaló tanulmány. In Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 143–183. p.
- Biró A. Zoltán et al. 1999. The Influence of Seasonal Migration on the Szekler Local Community. In Biró A. Zoltán–Lőrincz József (eds.): *Szeklerland in Transition. Essays in Cultural Anthropology*. Csíkszereda, WAC – Pro-Print, 103–126. p.
- Bodó Julianna (szerk.) 1996. *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Csata Zsombor 2001. Magyarországi vendégmunka-vállalás a határon túli magyarok körében. In Dobos Ferenc (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Budapest, BFI–Books in Print–Osiris.
- Csata Zsombor–Dobos Ferenc 2001. Migrációs folyamatok a határon túli magyarok körében. In Dobos Ferenc (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Budapest, BFI–Books in Print–Osiris.
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária 2002. *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Dobos Ferenc (szerk.) 2001. *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Budapest, BFI–Books in Print–Osiris.
- Faist, Thomas 2002. Transnationalism in international migration: Implications for the study of citizenship and culture. In *Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University*. WPTC-99-08, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>.
- Gagyí József–Oláh Sándor 1997. Vendégmunkások utazási formái Hargita megyéből Magyarországra. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Migráció és politika. A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve*. Budapest, MTA PTI, 106–120. p.
- Gagyí József–Oláh Sándor 1998. Vendégmunkások utazási formái Maros megyéből Magyarországra. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Idegenek Magyarországon. A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve*. Budapest, MTA PTI, 49–56. p.
- Gagyí József 2003. *Székelyföld – Csíkpálfalva. A község migrációs potenciálja. 1990–2002*. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, MTA KI, 203–214. p.
- Glick Schiller, Nina–Basch, Linda–Szanton, Blanc, Cristina 1997. From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. In Ludger Pries (Hrsg.): *Transnational Migration Sociale Welt*. Baden-Baden, NOMOS. /Sonderband, 12./
- Gödri Irén 2004. Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón. *Erdélyi Társadalom*, 2. évf. 1. sz. 37–55. p.
- Hanners, Ulf 2002. Flows, boundaries and hibryds: keywords in transnational anthropology. In *Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University*. WPTC-2K-02, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>.
- Horváth István 2002. A migráció hatása a népesség előszámítására. *Magyar Kisebbség*, 2002/4, 24–36. p.
- Horváth István 2003. Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében 2003 október. *Erdélyi Társadalom*, 1. évf. 2. sz. 39–55. p.
- Horváth István 2004. Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége 1987–2001 között. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökség–Kriterion Könyvkiadó, 61–90. p.
- KAM–MTA PTI 2004. Földbirtoklás, földhasználat és gazdálkodás Erdélyben. Kutatási jelentés. Kézirat. Csíkszereda–Budapest.
- Kennedy, Paul–Roudometof, Victor 2002. Communities Across Borders under Globalizing Conditions: New Immigrants and Transnational Cultures. In *Working Paper Series*

- for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University. WPTC-01-17, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>.
- Kiss Adél 2006. Háztartások gazdálkodása Csíkszenttamáson. In Biró A. Zoltán (szerk.): *Állapotok és változások*. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Kiss Tamás–Csata Zsombor 2004. Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökség–Kriterion Könyvkiadó, 91–125. p.
- Laki László–Biró A. Zoltán 2001. *A globalizáció peremén*. Budapest, MTA PTI.
- Massey, Douglas S. – Taylor, J. Edward 2004. *International migration*. Oxford, Oxford University Press.
- Massey, Douglas S. 2005. *Five Myths About Immigration: Common Misconceptions Underlying U. S. Border-Enforcement Policy*. www.aifl.org/ipc/policy_reports_2005_five-myths.shtml.
- Oláh Sándor 1991. Egy falu és a kivándorlás. *Regio*, 2. évf. 4. sz. 103–109. p.
- Oláh Sándor 1994. Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990–1993). In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak? A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve*. Budapest, MTA PTI, 9–18. p.
- Oláh Sándor 1996a. A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 15–36. p.
- Oláh Sándor 1996b. A kilépés társadalmi feltételei a Székelyföldön. In Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 51–68. p.
- Portes, Alejandro 1997. Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities. In *Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University*. WPTC-98-01, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>.
- Ravenstein, E. G. 1889. The laws of Migration. *Journal Of the Royal Statistical Society*, vol. 52, June, 241–301. p.
- Sandu, Dumitru 2000. Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologia românească*, 2000/2–3, 5–50. p.
- Sandu, Dumitru 2005. Transnational Migration from Romanian Villages. *Current Sociology*, vol. 53, no. 4, 555–582. p.
- Sik Endre 2003. A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, MTA KI, 15–18. p.
- Sik Endre – Simonovits Bori 2003. A migrációs potenciál mértéke és társadalmi bázisa a Kárpát-medencei magyarok körében. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, MTA KI, 43–66. p.
- Sorbán Angella 1999. Emigrációs potenciál a határon túli magyar közösségek körében. *Magyar Kisebbség*, 5. évf. 2–3. sz.
- Túros Endre (szerk.) 2005. *Igény a tanulásra?* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Vertovec, Steve 2002. Transnational Networks and Skilled Labour Migration. In *Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University*. WPTC-0202, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>.

JULIANNA BODÓ

BEHAVIOURAL PATTERNS OF GUEST–WORK-TYPE MIGRATION AT THE SZÉKELYFÖLD TERRITORY

After the period of system-changes the phenomena of foreign employment-type migration at the Székelyföld was very extensive. From the beginning of the 1990's to the present the topic is more and more interested, several institutional and individual research programs made efforts to map the general trends of migration, and/or migration practice relating to certain regions, territories defined by time parameters.

In this work I summarize the migration research made on the Székelyföld territory done to this time, that is sixteen years and I also try to outline the dominant models of guest-work-type migration at the Székelyföld. This analyzing and typology-creating work enables to get a more subtle picture of the guest-work-type migration phenomena of the territory.